

Mehmet Lutfi Kırdar (1888-1961)

Mehmet Lutfi Kırdar, 15 Mart 1888'de Kerkük'te Bayat Türkmenlerine mensup Kırdaradeler olarak bilinen varlıklı bir ailede doğmuştur. Annesi Ayşe Hanım, Babası Abdüssamet Bey'dir. İlk ve orta eğitimini Kerkük'te tamamlayan Kırdar, liseyi Bağdat'ta bitirmiş, üniversite tahsili için 1908'de İstanbul'a gelmiş ve o zamanki adı "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane" olan Tıp Fakültesi'ne başlamıştır. Eğitimine devam ettiği sırada başlayan Balkan Savaşı'na hekim olarak katılan Kırdar, savaş sonrası eğitimini tamamlamış, önce Necef Belediye Tabibi olarak görev yapmış ardından da Musul Vilâyeti Seyyar Tabipliğine atanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla askere alınan Kırdar, Suriye, Lübnan ve Filistin'de bulunan çeşitli hastanelerde başhekimlik yapmış ve 1916'da Lübnan Ayn Tura yetimhanesinin müdürlüğünü yürütmüş, 1918'de İstanbul'a dönerek "Aşiret ve Muhacirin Sağlık İşleri Müdürlüğü" görevine başlamıştır.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından başlayan işgallere karşı oluşan direniş, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde ciddi bir örgütlenmeye dönüşmüş ve Millî Mücadele süreci başlamıştır. Millî Mücadele yıllarında Lutfi Kırdar da önemli görevler üstlenmiştir. Erzurum'daki muhacirlere yardım yapılması için İstanbul'dan gelen Kızılay heyetine başkanlık eden Kırdar yaklaşık altı ay bölgede çalışmıştır. Kırdar, ilk olarak 4 Ağustos 1919'da Trabzon'dan Kızılay Cemiyeti Başkanlığına gönderdiği telgrafta yapılacak yardımların sevk ve idaresi ile ilgili detaylı bilgiler vermiş, Bayburt'taki çalışmalarını aktarmıştır. Rapora göre, Bayburt'ta üç aylık erzakı heyet tarafından verilmek suretiyle bir yetimhane kurulmaya başlanmış, şehir merkezinde bir belediye eczanesi ve dispanser tesis edilmiş, muhtaç aileler tespit edilerek yardım sağlanmıştır. Lutfi Kırdar, 22 Temmuz 1919'da Bayburt'tan ayrılarak Erzurum'a geçmiş ve yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması için çalışmıştır. Erzurum'dan Beyazid'e giden Kırdar bir süre de doğu mıntıkasında görev almıştır. Daha sonra Batı Anadolu'ya geçmiş Aydın, Nazilli ve Denizli çevresinde Kızılay sıhhi imdat ekibinin reisi olarak İstiklal Savaşı'nın devamı süresince Anadolu'da görev almış ve çalışmalarından ötürü İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

Kırdar, 1924 yılında daha önceden savaş nedeni ile ara vermek zorunda kaldığı uzmanlık eğitimini Viyana ve Münih şehirlerinde tamamlamış, göz hastalıkları uzmanı olarak İzmir'e gelmiştir. 1933 yılına kadar İzmir Sıhhiye Müdürlüğünü üstlenen Kırdar, kendi isteğiyle bu görevden ayrılıp İzmir Memleket Hastanesi'nde çalışmaya başlamıştır. Bir yıl sonra da siyasete atılarak Kütahya'dan milletvekili seçilmiştir. 28 Eylül 1936'da Kütahya milletvekilliğinden istifa eden Kırdar, bir gün sonra yayınlanan genelge ile Manisa Valisi olmuştur. Manisa'nın yeniden imar edilmesi konusunda gösterdiği başarı Kırdar'ı 29 Kasım 1938'de İstanbul Valiliğine taşımıştır.

1938-1949 yılları arasında İstanbul'un idaresini üstlenen Kırdar döneminde şehrin çehresinde ciddi hatta zaman zaman tartışmalar yaratan değişiklikler yaşanmıştır. Taksim Meydanı'nın yeniden tanzimi, Eminönü'nün ve Beyazıt'taki İnkılâp Müzesi'nin çevresinin düzenlenmesi, Kırdar'ın göreve gelir gelmez başlattığı faaliyetler arasındadır.

Lutfi Kırdar, göreve geldiği ilk hafta Fransız şehircilik uzmanı mimar Henri Prost ile görüşmüş ve Taksim'in imar planı 9 Aralık 1938'de hazırlanmaya başlanmıştır. Aslında daha 1936'da Atatürk'ün daveti ile Türkiye'ye gelen Henri Prost'un İstanbul için önerdiği projeler arasında, Taksim'deki Topçu Kışlası'nın yıkılması, Dolmabahçe'den Nişantaşı'na kadar yükselen yeşil alanın uzantısı olacak bir gezi parkının yapılması vardır. Ancak Taksim'deki Topçu Kışlası, Maliye Bakanlığına ait olduğu için bakanlık binayı bedelsiz vermek istememiştir. Lutfi Kırdar ise Yol Yapı Kanunu'nun bir maddesinden faydalanarak, Bakanlar Kurulu Kararı ile Taksim Kışlasını Valiliğin kontrolüne alarak yıkımı

gerçekleştirmiştir.

Taksim Meydanı'nın yeniden tanzimi, Eminönü'nün ve Beyazıt meydanının düzenlenmesi, İstanbul'a yeni yollar kazandırılması Kırdar döneminin dikkat çeken imar çalışmaları arasında yer almıştır. Atatürk'ün Millî Mücadele için Anadolu'ya geçmeden önce (Aralık 1918-16 Mayıs 1919) kiralarak kaldığı ve 1928 yılında İstanbul Belediyesi tarafından satın alınan Şişli Halaskargazi Caddesi üzerinde bulunan 140 numaralı ev de Kırdar döneminde düzenlenmiş ve 1942 yılında "Atatürk İnkılabı Müzesi" olarak hizmete açılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda İstanbul gibi kalabalık bir şehrin idaresini üstlenmenin zorluklarını da yaşayan Kırdar, bu süreçte şehrin imar çalışmalarına ara vermemiş ve bu nedenle zaman zaman tepki de almıştır. Bu süreçte en fazla tartışılan konu Prost Planı olarak adlandırılan mimar Henri Prost'un çizdiği ve Taksim Meydanı, Gezi Parkı, Dolmabahçe Camii ve İnönü Stadyumu çevresinin düzenlenmesini öngören plandır. Plan hakkında süren tüm tartışmalara rağmen Kırdar'ın ısrarı ile hayata geçirilmiştir.

Basın ile iyi ilişkiler kuran Kırdar, çalışmalarını düzenli aralıklarla basın mensupları ile paylaşmış ve basın toplantısı geleneğini alışkanlık haline getiren ilk siyasetçilerden olmuştur.

Türkiye II. Dünya Savaşı'na doğrudan dahil olmasa da süreçten çok etkilenmiştir. Özellikle yaşanan ekonomik sıkıntılar CHP iktidarına karşı bir tepkiye dönüşmüş, parti içi anlaşmazlıklar da artınca CHP'den ayrılan bazı milletvekilleri Celal Bayar liderliğinde toplanarak 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi (DP) kurmuştur. Yeni partinin aktif muhalefeti ile artan siyasi gerilim içerisinde 1950 seçimlerine gidilmiştir.

Seçimler öncesinde İstanbul'da DP'ye yakın üst düzey bürokratların görevlerinden uzaklaştırılacağı söylentileri yayılmış ve Kırdar 1949'da İstanbul'daki görevinden alınıp Büyükelçi olarak Stockholm'e atanmış; ancak bu göreve gitmemiştir. Bu atamanın gazetelere yansımaları ve basının Kırdar'ı sahiplenmesi üzerine yazılan yazıları Kırdar, "evlatlarıma bırakacağım en kıymetli mirasım" diyerek değerlendirmiştir.

Ekim 1949'da İstanbul Valiliği görevini Fahreddin Kerim Gökay'a devreden Kırdar, Manisa'da yapılacak ara seçimlere katılmış ve milletvekili olarak yine CHP sıralarından Meclis'e girmiştir.

1950 yılında yapılan genel seçimler ile DP iktidar olmuş ve Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. CHP içerisinde kopan birçok kişi DP'de toplanırken Kırdar bir sonraki seçim dönemine kadar partisinde kalmış ancak Şubat 1954'te parti teşkilatı ile arasındaki sorunları gerekçe göstererek CHP'den istifa etmiştir. 1954 genel seçimlerinde bağımsız olarak İstanbul'dan milletvekili seçilen Kırdar kısa bir süre sonra DP'ye katılmıştır. Milletvekilliği döneminde etkin bir siyasetçi olamayan Kırdar, 1957 seçimlerinde yeniden milletvekili seçilmiş, Adnan Menderes'in son kabinesinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olmuştur. Kırdar, bakanlık koltuğuna oturduğunda Türkiye içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle ilaç, cerrahi alet, laboratuvar malzemesi ve elektronik cihaz ihtiyacının karşılanmasında yetersizdir. Kırdar yerli ilaç üretiminin gelişmesi için girişimde bulunsa da bu hamle başarılı olamamıştır.

Kırdar'ın bakanlığı sırasındaki en önemli siyasi faaliyeti Sovyetler Birliği ziyaretidir. Bu ziyarete zemin hazırlayan gelişme ise DP'nin değişen mali politikası sonucunda ABD'nin Türkiye'ye kredi vermeyi reddetmesi, Türkiye'nin de siyasi bir manevra yaparak kredi bulmak için Sovyetler Birliği ile temasa geçmesidir. Gerek ABD'yi doğrudan karşısına almaktan gerekse "Türkiye komünist eksene mi kayıyor" tartışmasının gündeme gelmesinden çekinen DP, bu ziyareti Sovyetler Birliği'nde düzenlenen bir tıp konferansına denk getirmiştir. Dikkat çekmemek adına Türk heyeti bir grup tıp doktorundan oluşturulmuş, heyetin başkanlığını da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kırdar üstlenmiştir.

9-24 Aralık 1959 tarihlerinde gerçekleştirilen temasların sonucunda uzun yıllardan beri ilk defa Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde bir hareketlilik yaşanmış, 1950'lerin başından beri devam eden Sovyet aleyhtarı politika değişmeye başlamıştır. Hatta Başbakan Adnan Menderes'in de Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmesi gündeme gelmiş ancak Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde bir grup subayın, 27 Mayıs 1960'ta yönetime el koyması nedeniyle bu ziyaret gerçekleşmemiştir.

Sovyet aleyhtarı politikanın değişmeye başladığı bir noktada 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nin yaşanması ve darbenin ilk duyurusunda NATO ve CENTO'ya bağlılığın bildirilmesi dikkat çekicidir. Dolayısıyla Kırdar'ın bu ziyareti Türk Sovyet ilişkilerin yeniden kurulması hususunda önemli; ama sonu gelmeyen bir girişim olmuştur.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile Türkiye'de siyasi faaliyetler durdurulmuş Kırdar da DP'li diğer siyasetçilerle birlikte yargılanmıştır. Yüksek Adalet Divanı önünde, "Anayasayı ihlâl", "İstanbul ve Ankara olayları" ve "haksız kazanç elde etmek" gibi davalardan yargılanan Kırdar, 27 Mayıs 1960 öncesinde tedavisi için Avrupa'da olduğunu, yaşanan hadiselerden ötürü kalp krizi geçirdiğini ve bu nedenle de istifaya karar verdiğini ancak Başbakan Adnan Menderes'in seyahatte olması nedeniyle istifa mektubunu kendisine 24 Mayıs günü teslim edebildiğini mahkemedeki ifadesinde belirtmiştir. Kırdar mahkemede; *"Yaşım 71'i geçmiştir. Siyasetten çekilmeğe karar verdim. Adnan Menderes bana iltifat etti. Yanından ayrılırken, yerime bir başka arkadaş buluncaya kadar istifamı ifşa etmememi söyledi. Yerime bir arkadaş getirilmesini beklerken 27 Mayıs inkılâbı oldu ve beni buraya yolladılar. Hâlbuki ben istifa etmiştim. Kararnamedeki olaylarla maddî ve manevî bir alâkam yoktur. Buraya getirilişimi kaza ve kader cilvesi olarak görüyorum. Bütün bunları şunun için söylüyorum: Huzurunuzda ikinci bir defa ya gelirim ya gelemem"* demiş ifadesine devam ettiği sırada *"Müsaade buyursanız oturayım"* dedikten sonra mahkeme salonunda kalp krizi geçirerek 17 Şubat 1961'de hayatını kaybetmiştir. Cenazesi iki gün sonra Şişli Camii'nden kaldırılarak toprağa verilmiştir.

Deniz Güner

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, Fon: 10.9.0.0. Yer: 32.96.1.

BCA, Fon: 10.9.0.0. Yer: 262.803.8.

BCA, Fon: 30.11.1. Yer: 156.29.15.

BCA, Fon: 030.18.1.2. Yer: 85.99.16.

BCA, Fon: 30.18.1.2. Yer: 87.65.10.

BCA, Fon: 30.18.1.2. Yer: 113.21.4.

Sürelî ve Resmî Yayınlar

Akşam, 5 Mart 1939; 10 Haziran 1939; 20 Mayıs 1940; 24 Temmuz 1946.

Cumhuriyet, 10 Ekim 1936; 1 Aralık 1938; 6 Aralık 1938, 7 Aralık 1938; 9 Aralık 1938; 11 Temmuz 1941; 5 Kasım 1941; 6 Ağustos 1942, 5 Kasım 1948.

Milliyet, 4 Kasım 1950; 14 Ağustos 1952, 2 Şubat 1954; 20 Şubat 1961.

Radikal, 25 Mayıs 2010.

Son Telgraf, 18 Eylül 1940.

Vatan, 12 Ekim 1941.

Yeni Sabah, 24 Ağustos 1949.

Cumhuriyet Devrinde İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1949.

TBMM Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (22 Nisan 1950-20 Kasım 1961), TBMM Basımevi, Ankara 2013.

TBMM Meclis Albümü CİLT 1 (1920-1950), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

Yassıda Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: Anayasayı İhlal Davası (esas no: 1960/1) ; İstanbul ve Ankara Olayları Davası (esas no: 1960/4).

Kitaplar ve Makaleler

ALTINIŞIK, Burak, "Henri Prost", **Türk Mimarisinde İz Bırakanlar**, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara 2015, s. 469-479.

DAVER, Abidin, **Dünyâ Bugünkü Yarınki İstanbul**, Belediye Matbaası, İstanbul 1944.

SOĞUK, Olcay, **Efsane Vali**, Doğan Kitap, İstanbul 2019.

ULUSKAN, Seda Bayındır, "Atatürk Döneminde İstanbul'un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yansımaları (1936-1939)", **Erdem Dergisi**, C. 16, S. 48, Ankara 2007, s. 109-155.

ZİYAĞLU, Rakım, **İstanbul Kadıları, Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi 1453-1971**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1971.

İnternet Kaynakları:

<http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php?dil=tr&p=3&ID=4#:~:text=Mustafa%20Kemal%20Atat%C3%BCrk'%C3%BCn%20Milli,%C4%B0nk%C4%B1lab%C4%B1%20M%C3%BCzesi%20olarak%20ziyarete%20a%C3%A7%C4%B1ld%C4%B1.>

21/04/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-lutfi-kirdar-1888-1961/?pdf=5184> adresinden erişilmiştir